

MONTENEGRIN JOURNAL FOR SOCIAL SCIENCES

Volume 8. 2024. Issue 2.

CIP - Каталогизacija у публикацији
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње
COBISS.CG-ID 32743952

ISSN 2536-5592

Publisher: Center for Geopolitical Studies

Center for Geopolitical Studies

Časopis *Montenegrin Journal for Social Sciences* upisan je u evidenciju
medija, Ministarstva kulture Crne Gore pod rednim brojem 782.

MJSS
MONTENEGRIN JOURNAL FOR SOCIAL SCIENCES

Volume 8. 2024. Issue 2. Podgorica, December 2024.

The works published in this issue of the MJSS journal were presented at the international scientific conference Intercultural dialogue - migration, integration, minority communities, held on October 18, 2024 in Podgorica as part of the project: Jean Monnet Module for Multidisciplinary studies on integration and migration through intercultural dialogue

Editor in Chief: Adnan Prekic

Editors: Zivko Andrijasevic, Dragutin Papovic, Ivan Tepavcevic, Milan Scekic.

Guest editors: Sonja Spadijer, Dragan Bogojevic

International editorial board: John K. Cox, North Dakota State University, Fargo, UNITED STATES; Tvrтко Jakovina, University of Zagreb, Zagreb, CROATIA; Lidia Greco, University of Bari, Bari, ITALY; Helena Binti Muhamad Varkkey, University of Malaya, Kuala Lumpur, MALAYSIA; Vít Hloušek, Masaryk University, Brno, CZECH REPUBLIC; Adrian Hatos, Universitatea „Babeş-Bolyai” Cluj, ROMANIA; Srdja Pavlovic, University of Alberta, CANADA.

Montenegrin Journal for Social Sciences is indexed in: CEOL - Central and Eastern European Online; ERIH PLUS; Google Scholar; Index Copernicus; CiteFactor; Scientific Indexing Services (SIS); ISRA - Journal impact factor; Electronic Journals Library; ROAD; General Impact Factor; OAJI - Open Academic Journals Index; Slavic Humanities Index.

Proofreading and lecture in English: Danijela Milićević

Proofreading and lecture in Montenegrin: Miodarka Tepavčević

Address: Danila Bojovića bb 81 400 Nikšić, Montenegro;

E-mail: mjss@ucg.ac.me

www.mjss.ac.me

Prepress and print: Pro file - Podgorica

Circulation: 100 copies

Volume 8. 2024. Issue 2. Podgorica, December 2024.

CONTENTS:

- LINGUISTIC ASPECTS OF MINORITIES' INTEGRATION IN MONTENEGRO:
APPLYING EUROPEAN VALUES IN THE CONTEXT OF LINGUISTIC DIVERSITY
Anica BOJIC..... p.196.
- THE INFLUENCE OF ECONOMIC AND POLITICAL FACTORS ON MIGRATION
TO THE EU - CASE STUDY: SYRIA AND LIBYA
Milica DJUROVIC..... p.211.
- TRANSLATION/INTERPRETING IN THE EUROPEAN UNION AND CANDIDATE
COUNTRIES PREPARING FOR MEMBERSHIP: CHALLENGES AND PERSPECTIVES
Olivera VUSOVIC..... p.236.
- MIGRATION ON THE EASTERN COAST OF THE ADRIATIC AS A FUNCTION OF
INTERCULTURAL DIALOGUE - CASE STUDY OF THE MONTENEGRO
COMMUNITY IN PEROJ
Dragan BOGOJEVIC, Adnan PREKIC..... p.268.
- LINGUISTIC-STYLISTIC ASPECTS OF INTERCULTURAL DIALOGUE IN THE
POEM "BANOVIĆ STRAHINJA".
Milena BURIC..... p.286.
- ASPECTS OF GERMAN CULTURAL DIPLOMACY IN MONTENEGRO: A FOCUS ON
EDUCATION
Sabina OSMANOVIC..... p.307.
- THE SECURITIZATION OF MIGRATION THROUGH MEDIA REPORTING: THE
CASE OF MONTENEGRO
Jelisaveta BOGOJEVIC, Radenko SCEKIC..... p.333.
- MONTENEGRO ON THE WAY TOWARDS A UNIFORM EUROPEAN
INSURANCE MARKET: A REVIEW OF THE NEW EU REGULATORY
FRAMEWORK
Milijana NOVOVIC BURIC, Milan RAICEVIC..... p.366.
- HOW DO MONTENEGRIN POLITICIANS TWEET? A CRITICAL ANALYSIS OF
TWEETS DURING THE FIRST 100 DAYS OF THE 44th GOVERNMENT OF
MONTENEGRO
Sonja SPADIJER, Sabina OSMANOVIC, Nemanja STANKOV, Jasmina NIKCEVIC..p.386.

CLASSIFICATION AND ADAPTATION OF LOAN WORDS - LINGUISTIC AND CULTURAL IMPACT Aleksandra BANJEVIC	p.427.
BUDGET AND BUDGET CONTROL IN THE EUROPEAN UNION Gordana PAOVIC JEKNIC	p.456.
THE EUROPEAN UNION AND CONTEMPORARY MIGRATION PROCESSES AND CHALLENGES Vedran VUJISIC	p.467.
THE IMPACT OF CULTURE ON MENAGEMENT PRACTICES IN INTERNATIONAL BUSINESS Marina BANOVIC	p.487.
MIGRATIONS IN LITERATURE AND ART Jasmina NIKCEVIC	p.523.
HABERMAS'S CONSTITUTIONAL PATRIOTISM AS A FRAMEWORK FOR POLITICAL IDENTITY IN MONTENEGRO Dragana DELIC	p.540.

REVIEW

THE SIGNIFICANCE OF INTERCULTURAL DIALOGUE IN ENHANCING MULTIETHNIC HARMONY AND THE POSITION OF ETHNOCULTURAL MINORITIES Igor MRDAK	p.561.
MIGRATION AS SECURITY CHALLENGE FOR EU Milica DJUROVIC	p.565.
INSTRUCTIONS FOR AUTHORS.....	p.570.

Glavni i odgovorni urednik: Adnan Prekić

Urednici: Živko Andrijašević, Dragutin Papović, Ivan Tepavčević

Gostujući urednici: Sonja Špadijer, Dragan Bogojević

Međunarodni uređivački odbor: John K. Cox, North Dakota State University, Fargo, UNITED STATES; Tvrtko Jakovina, University of Zagreb, Zagreb, CROATIA; Lidia Greco, University of Bari, Bari, ITALY; Helena Binti Muhamad Varkkey, University of Malaya, Kuala Lumpur, MALAYSIA; Vít Hloušek, Masaryk University, Brno, CZECH REPUBLIC; Adrian Hatos, Universitatea „Babeş-Bolyai” Cluj, ROMANIA; Srđa Pavlović, University of Alberta, KANADA.

Montenegrin Journal for Social Sciences indeksira se u sljedećim naučnim bazama: CEOL - Central and Eastern European Online; ERIH PLUS; Google Scholar; Index Copernicus; CiteFactor; Scientific Indexing Services (SIS); ISRA - Journal impact factor; Electronic Journals Library; ROAD; General Impact Factor; OAJI - Open Academic Journals Index; Slavic Humanities Index.

Lektura i korektura na engleskom: Danijela Milićević

Lektura i korektura na crnogorskom: Miodarka Tepavčević

Adresa: Danila Bojovića bb 81 400 Nikšić, Crna Gora;

E-mail: mjss@ucg.ac.me

www.mjss.ac.me

Priprema i štampa: Pro file - Podgorica

Tiraž: 100 primjeraka

Volume 8. 2024. Issue 2. Podgorica, December 2024.

SADRŽAJ:

- LINGVISTIČKI ASPEKTI INTEGRACIJE MANJINSKIH ZAJEDNICA U CRNOJ GORI:
PRIMJENA EVROPSKIH VRIJEDNOSTI U KONTEKSTU JEZIČKE RAZLIČITOSTI
Anica BOJIĆ.....str. 196.
- UTICAJ EKONOMSKIH I POLITIČKIH FAKTORA NA MIGRACIJE PREMA EU -
STUDIJA SLUČAJA : SIRIJA I LIBIJA
Milica ĐUROVIĆ.....str.211.
- PREVOĐENJE U EVROPSKOJ UNIJI I DRŽAVAMA KANDIDATIMA ZA ČLANSTVO:
IZAZOVI I PERSPEKTIVE
Olivera VUŠOVIĆ..... str.236.
- MIGRACIJE NA ISTOČNOJ OBALI JADRANA U FUNCiji INTERKULTURNOG
DIJALOGA-STUDIJA SLUČAJA CRNOGORSKE ZAJEDNICE U PEROJU
Dragan BOGOJEVIĆ, Adnan PREKIĆ..... str.268.
- LINGVOSTILISTIČKI ASPEKTI INTERKULTURNOG DIJALOGA U PJESMI
„BANOVIĆ STRAHINJA“
Milena BURIĆ..... str.286.
- NJEMAČKA KULTURNA DIPLOMATIJA U CRNOJ GORI SA FOKUSOM NA
OBRAZOVANJE
Sabina OSMANOVIĆ..... str.307.
- SEKURITIZACIJA MIGRACIJA KROZ MEDIJSKA IZVJEŠTAVANJA: SLUČAJ
CRNE GORE
Jelisaveta BOGOJEVIĆ, Radenko ŠČEKIĆ..... str.333.
- CRNA GORA NA PUTU KA JEDINSTVENOM EVROPSKOM TRŽIŠTU
OSIGURANJA: OSVRT NA NOVE EU REGULATORNE OKVIRE
Milijana NOVOVIĆ BURIĆ, Milan RAIČEVIĆ..... str.366.
- KAKO TVITUJU CRNOGORSKI POLITIČARI - KRITIČKA ANALIZA DISKURSA
TVITOVA TOKOM PRVIH STO DANA 44. VLADE CRNE GORE
Sonja ŠPADIJER, Sabina OSMANOVIĆ, Nemanja STANKOV, Jasmina NIKČEVIĆ str.386.

KLASIFIKACIJA I ADAPTACIJA POZAJMLJENICA LINGVISTIČKI I KULTURNI
UTICAJ
Aleksandra BANJEVIĆ..... str.427.

BUDŽET I BUDŽETSKA KONTROLA U EVROPSKOJ UNIJI
Gordana PAOVIĆ JEKNIĆ..... str.456.

EVROPSKA UNIJA I SAVREMENI MIGRACIONI PROCESI I IZAZOVI
Vedran VUJISIĆ..... str.467.

UTICAJ KULTURE NA UPRAVLJAČKE PROCESU U MEĐUNARODNOM
BIZNISU
Marina BANOVIĆ..... str.487.

MIGRACIJE U KNJIZEVNOSTI I UMJETNOSTI
Jasmina NIKČEVIĆ..... str.523.

HABERMASOV USTAVNI PATRIOTIZAM KAO OKVIR ZA POLITIČKI IDENTITET
U CRNOJ GORI
Dragana DELIĆ..... str.540.

PRIKAZI

ZNAČAJ INTERKULTURNOG DIJALOGA ZA UNAPRJEĐENJE
MULTIETNIČKOG SKLADA I POLOŽAJA MANJINSKIH ETNO-KULTURNIH
ZAJEDNICA.
Igor MRDAK..... str. 561.

MIGRACIJE KAO SIGURNOSNI IZAZOV ZA EU
Milica ĐUROVIĆ..... str.565.

UPUTSTVA ZA AUTORE..... str.570.

Review Paper

HABERMASOV USTAVNI PATRIOTIZAM KAO OKVIR ZA POLITIČKI IDENTITET U CRNOJ GORI

Dragana DELIĆ¹

Fakultet političkih nauka Univerziteta u Banjoj Luci, Bosna i Hercegovina

e-mail: dragana.delic@student.fpn.unibl.org

ABSTRACT:

This paper examines the possibilities of reconciling ethnocultural pluralism and democratic legitimacy in Montenegro, with a special focus on the construction of political identity. It begins with the thesis that the political identity of Montenegro, as a multi-ethnic state, should be based on the political structures of society and the principles arising from the constitutional order, and not on the ethno-cultural features of the majority ethnic group. In the end, Habermas's constitutional patriotism is proposed as an adequate normative solution and framework for political identity in Montenegro. Through a brief overview in this paper, it is concluded that constitutional patriotism is a suitable model for plural, divided societies such as Montenegrin society, and that the process of consolidation of political identity in Montenegro largely depends on the actions of political leaders. Finding the basis of political unity in the principles derived from the constitutional order, and not in the pre-political sphere, would enable long-term democratic development.

KEY WORDS:

Political identity; Ethnocultural pluralism; Civil identity; Constitutional patriotism; National communities.

---

¹ **Dragana DELIĆ (2002)** – Autorka je studentkinja treće godine osnovnih studija Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Banjoj Luci, na studijskom programu Političke nauke

SAŽETAK:

Ovaj rad ispituje mogućnosti pomirenja etnokulturnog pluralizma i demokratske legitimnosti u Crnoj Gori, s posebnim fokusom na izgradnju političkog identiteta. Polazi se od teze da politički identitet Crne Gore, kao multietničke države, treba biti zasnovan na političkim strukturama društva i principima koji proizilaze iz ustavnog poretka, a ne na etnokulturnim obilježjima većinske etničke grupe. Na kraju, kao adekvatno normativno rješenje i okvir za politički identitet u Crnoj Gori, predlaže se Habermasov ustavni patriotizam. Kroz kratak pregled u ovom radu, zaključuje se da je ustavni patriotizam pogodan model za pluralna, podijeljena društva kakvo je crnogorsko, te da proces konsolidacije političkog identiteta u Crnoj Gori u velikoj mjeri zavisi od djelovanja političkih lidera. Pronalazak osnova političkog jedinstva u principima koji proizilaze iz ustavnog poretka, a ne u pretpolitičkoj sferi, omogućio bi dugoročan demokratski razvoj.

KLJUČNE RIJEČI:

Politički identitet; Etnokulturni pluralizam; Građanski identitet; Ustavni patriotizam; Nacionalne zajednice.

UVOD

Pitanje političkog identiteta postalo je jedno od centralnih pitanja u savremenim multikulturalnim društvima, posebno u državama koje se suočavaju s izazovima tranzicije iz autoritarnih režima ka liberalnim demokratijama. U tom kontekstu, formiranje zajedničkog političkog identiteta, koji može integrisati različite etničke, kulturne i religijske zajednice, postaje ključni faktor za političku stabilnost i društvenu koheziju. Neophodno je na početku naglasiti da svako pokretanje diskusije o političkom, kulturnom, građanskom i nacionalnom identitetu najčešće bude opterećeno ozbiljnim terminološkim nejasnoćama i dilemama. Definicija političkog identiteta nije jednostavna, s obzirom da se on gradi u interakciji između građana i političkih institucija, pri čemu se individualni, etnički i kulturni identiteti prepliću s idejom zajedničke političke pripadnosti. Međutim, ono u čemu je većina istraživača ove oblasti saglasna, jeste da se radi o fenomenu relativno novijeg datuma, fenomenu oblikovanom tokom perioda različitih kulturnih, geopolitičkih i ekonomskih preobražaja. Stoga nije čudno što se naučna rasprava o njegovom pojmovnom određenju vodi i dan danas.

Kako bismo razjasnili ključne prepreke i razmotrili mogućnosti za konsolidaciju političkog identiteta u Crnoj Gori kao multietničkoj državi, neophodno je da najprije odredimo značenje pojma politički identitet i postavimo definiciju koja će nam koristiti kao polazna osnova u ovom radu. Kako postoji širok opus literature koja se bavi ovim fenomenom, fokusiraćemo se na razmatranja nekih ključnih autora. Tako ćemo kao definiciju političkog identiteta uzeti onu čiji je tvorac *Furio Cerutti*. Prema njemu se politički identitet može posmatrati na tri načina: kao aktivnost koja identifikuje političko tijelo, kao identitet koji normativno definišu pravila igre, i kao identitet koji je element legitimnosti.¹ U savremenom dobu permanentnih civilizacijskih i političkih kriza, različitih društvenih potresa i turbulencija koji su plod složenih geopolitičkih procesa i globalizacijskih

tendencija, neizbježne su promjene koje doživljavaju identiteti pojedinaca i kolektiviteta. Te promjene, kako konstatuje antropolog Zagorka Golubović, danas se izražavaju kroz forme raznovrsnih psihopatoloških poremećaja koji sužavaju polja autentičnih individualnih identiteta i nameću pseudoidentitete, s jedne strane, bjekstvom u ekstremni individualizam, a s druge strane, u ekstremni kolektivism (rasni, nacionalni/etnički, konfesionalni).² Stoga je, kako upozorava Cerutti, pogrešno politički identitet svoditi na društveno-psihološki.³

Nasuprot onim tipovima identiteta koji se temelje na zajedničkoj pripadnosti određenoj religiji, krvnom srodstvu, zajedničkom istorijskom i kulturnom identitetu, zajedničkom porijeklu ili vjerovanju u njega, politički identitet karakterističan je za područje političkog, tijesno vezan za želju za uspostavljanjem ili očuvanjem države. Tezu da se politički identitet ne može izjednačiti sa kulturno-istorijskim ili etničkim identitetom moguće je objasniti na jednostavnom primjeru: Srbin, kao i Hrvat, može podjednako da se identifikuje kao konzervativac ili liberal, fašista ili komunista, socijaldemokrata ili hadezeovac.⁴ Pored toga, uzimajući u obzir da velike nacije danas gotovo uopšte ne korenspondiraju sa državama, te da je široko prihvaćeno stanovište o ustavno-pravnoj identifikaciji svakog pojedinca, čime se oni smatraju politički jednakopravnim građanima, bez obzira na etničku i vjersku pripadnost i njihov kulturno-istorijski identitet, pokazuje se koliko je neodrživa logika dovođenja u vezu etničkog identiteta sa političkim tijelom. Istovremeno sa odvijanjem procesa globalizacije i njegovim napredovanjem, nepodudaranje na osi nacionalno – državno postaje sve jasnije izraženo. Konekcija između etničkog identiteta građana i političkog tijela, odnosno države u novije vrijeme se uveliko gubi, zahvaljujući činjenici da većina država kroz svoje ustavne ugovore obezbjeđuje svojim građanima jednaka politička i svaka druga prava. Na taj način, suvereni građani slobodno odlučuju o tome da li će svoju povezanost odnosno pripadnost određenoj političkoj zajednici vezivati za neke kulturno-istorijske aspekte.

Za razmatranje naše teme od posebnog je značaja definisati pojam nacionalnog identiteta, s obzirom da smo kao početno stanovište uzeli one koje zagovara Cerutti, a koje politički identitet izjednačava sa nacionalnim, državno-političkim identitetom, posebno naglašavajući njegovu građansku varijantu. „*Za razliku od etničkog, nacionalni identitet, u širem smislu, podrazumijeva organizaciju naroda u okviru političke zajednice kojom upravljaju zajednički zakoni i institucije*”.⁵ Za potrebe ovog rada, razjasnićemo dva tipa nacionalnog identiteta: tradicionalni i moderni. Prvi, koji se još može nazvati i istočni, etnički tip, u svojoj osnovi podrazumijeva potpunu identifikaciju pripadnika političke zajednice sa etničkom zajednicom, insistirajući na jedinstvenoj homogenosti kolektiva, kao i nepobitne datosti i nepromjenjivosti identiteta kao takvog. Drugi, moderni, ili, drugačije rečeno, zapadni, građanski, temelji se na povezanosti sa državljanstvom. Osnova takvog identiteta je princip građanstva na temelju kojeg se konstituiše pravno-politička zajednica, koja ne zadire u kulturno-istorijski identitet njenih pripadnika, te se na taj način između njih ostvaruje određeni nivo inkluzivnosti. Riječ je o onome što Habermas naziva *ustavnim patriotizmom*, te onome što se ne postiže samo kroz sprovođenje institucionalnih formula. Ta vrsta patriotizma svoju osnovu crpi iz građanske lojalnosti iskazanoj ustavnom poretku, ne potencirajući kulturne ni etničke komponente.⁶ U ovom radu se nećemo baviti detaljnim razmatranjem koncepta ustavnog patriotizma, već ćemo samo pokušati ukazati na neke ključne probleme zbog kojih se ovaj pristup vrlo složene teorijske arhitekture, može ponuditi kao adekvatna normativna solucija u slučaju oblikovanja političkog identiteta u Crnoj Gori.

Ova dva prethodno opisana tipa nacionalnog identiteta međusobno se razlikuju: Shvatanje identiteta zasnovanog na principu “krvi i tla”, etničkih, običajnih, jezičkih i kulturno-tradicionalnih elemenata u suprotnosti je sa ustavnim principom građanstva, i državnosti savremenih liberalnih demokratija, koja se

konstituiše i uspostavlja na sasvim drugim bazičnim osnovama: *društvenom ugovoru* na koji "pristanak" daju slobodni, suvereni građani. Činjenica je da u postmodernom svijetu na značaju posebno dobija ona vrsta nacionalnog identiteta koji se oslanja na istorijske, kulturne i etničke parametre, jer isti, kako navodi Entoni Smit, predstavlja zamjenu za personalni identitet koji se u današnjim dramatičnim zbivanjima dovodi u pitanje. Iako afirmacija te vrste nacionalnog identiteta doprinosi osjećaju pripadnosti nacionalnom biću, te dodatno ojačava osjećanje zajedničkog identiteta, za ostvarenje socijalne kohezije u multikulturalnim društvima ovakve aktivnosti mogu biti prepreka. U tako kompleksnom kontekstu multietničnosti, nacionalne države bivaju suočene sa izazovima kako pomiriti univerzalne vrijednosti građanskog identiteta sa različitim etnokulturnim identitetima koji koegzistiraju unutar te heterogene zajednice. Ova tendencija postaje očigledna ne samo u multietničkim i multikulturalnim društvima poput Crne Gore, već i u razvijenim liberalnim demokratijama koje se suočavaju s talasima migracija i kulturnom pluralizacijom. Stoga je *liberalna politička kultura* pogodan okvir za stabilno funkcionisanje političkih institucija i normalno odvijanje socijalnih procesa na principu inkluzivnosti, suživota i tolerancije između pripadnika različitih grupa u etnički i kulturno podijeljenim društvima. Kako tvrdi Jirgen Habermas, liberalna politička kultura predstavlja opšti imenilac za ustavni patriotizam koji ojačava svijest kako o razlici, tako i o integrisanosti različitih oblika života koji koegzistiraju u multikulturalnom društvu.⁷

Politika identiteta, koja se temelji na priznavanju i promociji kulturnih razlika, može pružiti osnovu za stabilan suživot različitih zajednica. Međutim, politizacija identiteta, koja često dovodi do dubokih vertikalnih podjela unutar društvene strukture, može predstavljati prepreku za razvoj zajedničkog političkog identiteta zasnovanog na ustavnom patriotizmu i zajedničkom poštovanju pravnih normi.

Zbog toga, kako bi se uspješno formirao i oblikovao zajednički politički identitet, neophodno je uspostaviti odgovarajuće institucionalne aranžmane koji bi, istovremeno promovirajući političko jedinstvo, omogućili afirmaciju svih posebnosti različitih segmenata multikulturalnog društva, ali i očvrstali poziciju pojedinca kao individue, suverenog građanina kome bi ustavom i zakonima bila zagarantovana sva prava i slobode, a što bi bilo od izuzetnog značaja za društva koja su još uvijek u procesu tranzicije, naročito one vrijednosne, kao što je to slučaj sa Crnom Gorom.

Ono što možemo zaključiti jeste da su identiteti danas podložni brojnim preobražajima i promjenama usljed međunarodnih kriza i preplitanja globalnih i nacionalnih uticaja. Kritičko promišljanje o političkom identitetu stoga zahtijeva dublje razumijevanje različitih slojeva istog, kao i njihove međusobne interakcije. Iz tog razloga je za temeljito tumačenje i razjašnjavanje procesa formiranja političkog identiteta u tranzicijskim društvima kakvo je crnogorsko, potrebno analizirati ne samo političke i pravne aspekte, već i društvene, kulturne i psihološke faktore koji međusobno utiču jedni na druge i kreiraju kompleksan kontekst unutar kojeg se oblikuje politički identitet.

POLITIČKI IDENTITET U KONTEKSTU MULTIKULTURALNOSTI

Izjava kojom su nekoliko godina unazad britanski premijer Dejvid Kameron i njemačka kancelarka Angela Merkel najavili *smrt multikulturalizma* bila je odraz propasti koncepta uspostavljanja multietničkih država u kojima bi se interakcija različitih, dijametralno suprotstavljenih segmenata društva zasnivala na načelima kulturnog pluralizma, akulturacije i integrisanosti. Proces koji su uslijedili nakon Drugog svjetskog rata pokazatelj su da se ideja multikulturalizma nije uspjela izdići iznad koncepta koji su isticali nacionalno. Naprotiv, ideja nacionalnog identiteta postala je izrazito dominantna.

Čak ni političko, ekonomsko i monetarno udruživanje država u Evropsku uniju nije smanjilo potrebu za isticanjem nacionalnih interesa, intenzitet jačanja identifikovanja sa sopstvenim nacijama, ni etnocentrizam.⁸ Prema Milanu Podunavcu, formiranje političkog identiteta modernih nacionalnih država dio je procesa transformacije predmodernih tipova moći u moderni politički poredak.⁹ Društvena kohezija temeljila se na bazi kulturnog i etničkog identiteta, a oslanjanjem isključivo na apstraktne, političke i pravne principe. Koliko je to preduslov, toliko je i neka vrsta prepreke u procesu izgradnje i oblikovanja političkog identiteta multietničkog društvo kakvo je Crna Gora.¹⁰ Ne zanemarujući različitu prirodu nastanka određenih nacionalnih identiteta, važno je naglasiti ono što predstavlja suštinu jedne političke zajednice, a to je građanska veza. Ona je negdje proizvod neke vrste unutrašnje uslovljenosti, a negdje rezultat djelovanja nekog eksternog faktora. Osnovni preduslov stabilnosti i funkcionalnosti jedne političke zajednice jeste da svi njeni pripadnici dijele ideju o postojanju javnog interesa koji je nezavisan od pojedinačnih interesa.¹¹ Ovaj javni interes mora biti formulisan na način koji omogućava participaciju svih društvenih grupa, bez obzira na njihovu etničku ili drugu pripadnost.

Umjesto toga, pred crnogorskim društvom pojavljuju se izazovi u vidu politizacije identiteta koji postaje predmet stalnih zloupotreba u svrhu prikupljanja dnevnopolitičkih poena od strane političkih aktera, koji insistiraju na ustrojstvu države temeljenom na bazi etnonacionalističkih sentimentata, a nerijetko i šovinizma. Kao logičan ishod ovog procesa skliznuća u kolektivističke matrice nastaje osjećaj isključenosti kod pojedinih etničkih grupa iz prostog razloga njihove nemogućnosti da učestvuju u procesu donošenja odluka. Na taj način se savremena društva u tranziciji, kao što je crnogorsko, bezuspješno suočavaju sa procesom izgradnje političkog identiteta, modernim shvatanjem nacionalnog identiteta i procesom zaštite prava pripadnika manjinskih zajednica.

*“Potvrđuje se da u svim onim zajednicama u kojima postoji potencijalni sukob lojalnosti (pretpolitičke i političke), a takve su gotovo sve moderne političke zajednice, manjinsko pitanje valja nužno ugraditi u samo srce supstantivnog (osnovnog) konsenzusa te zajednice“.*¹²

POLITIČKI IDENTITET: CRNA GORA KAO GRAĐANSKO I MULTIKULTURALNO DRUŠTVO

U svojoj savremenoj istoriji, Crna Gora nije uspjela izgraditi stabilan demokratski politički sistem. Više se može govoriti o onome što se označava kao *anomalija demokratije*, a što je poznato još od drevne, antičke istorije i Aristotelove tvrdnje o tendenciji demokratije da se izvrgne u tiraniju. Naglasak na tradicionalnim formama kolektivne identifikacije i dalje je nesumnjivo aktuelan, a etnički identitet nezaobilazna kategorija u političkom diskursu crnogorske elite koja na razne načine pokušava izvršiti reafirmaciju i revitalizaciju kolektivnog identiteta, a nerijetko i konstruisati novi, prilagođen sopstvenim političkim apetitima. Svjedoci smo da je takva politika proizvela masovne pokolje i destrukcije na prostorima nekadašnje SFRJ u neposrednoj prošlosti, a posljedice su aktuelne i dan danas. Etnonacionalistički diskurs, kao tek *uspavani koncept*¹³, na kome i dan danas insistiraju pojedini crnogorski politički subjekti, bio je generator raznovrsnih oblika međuetničkih i međunacionalnih konflikata.

Nakon sprovođenja referenduma 21. maja 2006. godine i usvajanja *Odluke o nezavisnosti* čime je Crna Gora nakon 80 godina obnovila svoju državnost i postala međunarodno priznata država, pristupilo se konstituisanju *građanskog društva* u ovoj ustavno definisanoj građanskoj državi republikanskog oblika vladavine, a da se pritom ni na teorijskom nivou nije pokušalo definisati šta jedno društvo čini građanskim.¹⁴ Kako većina istraživača koja se bavi temom političkog identiteta i izazova u procesu izgradnje istog, vezuje građansko društvo prvenstveno za

zapadne, liberalne republike, razradićemo ključne principe koji se nalaze u srži ove orijentacije. Naime, razvojem građanskog modela nacije, odnosno koncepta građanske države, uz jačanje civilnog društva i demokratskih institucija, građanska dimenzija postepeno potiskuje etničku komponentu. Liberalna politička misao u tom smislu podrazumijeva logiku utemeljenja državnosti na bazi društvenog ugovora koji podrazumijeva saglasnost svih slobodnih građana da pristaju da žive u toj političkoj zajednici – državi, te kao takva nema nikakav izvor ni osnovu u etničkom kriterijumu. To je neka vrsta prethodno pomenutog Habermasovog *ustavnog patriotizma* po kome se pravno-politička sfera u potpunosti razdvaja od područja kulturno-etničkih elemenata. Pojam ustavnog patriotizma prvi je upotrijebio *Dolf Sternberger* 1979. godine povodom trideset godina od donošenja Osnovnog zakona Savezne republike Njemačke. Ovaj *Sternbergerov* politički fenomen prošao je kroz različite transformacije: U različitim fazama imao je različite nazive. Prvenstveno je to bila „*ljubav prema domovini*“ (1949.), zatim „*patriotsko mišljenje u ustavnoj državi*“ (1959.), a prije konačnog naziva „*državno prijateljstvo*“ (1963). Minimum *zajedničkih principa* čini sadržajnu suštinu ustavnog poretka države, očitavajući se u lojalnosti i patriotskoj privrženosti građana istoj. Uzimajući u obzir nezavidna iskustva zemalja u regionu, koje su prihvatile princip *etnokulturne pravde* koji u osnovi znači priznavanje kolektivnih identiteta i onog koji je dominantniji i većinski u odnosu na ostale, i princip *multikulturne ravnopravnosti*, načelo ustavnog patriotizma bilo bi pogodan okvir za stabilizaciju centripetalnih i centrifugalnih napetosti koje aktuelno postoje u heterogenoj strukturi po različitim osnovama podijeljenog crnogorskog društva. Kao preduslov za to, od temeljne je važnosti demokratizacija društva u punom smislu i sprovođenje u praksi onih principa koji se postavljaju kao osnovne pretpostavke demokratije, a tu se prvenstveno misli na princip vladavine prava, individualizam, neautoritarnost, racionalizam i participativnost.¹⁵

Nužno je uspostaviti ambijent u kojem bi svakom pojedincu bilo zagarantovano pravo izražavanja sopstvenog političkog "ja", razvijanje njegovog individualnog identiteta u zajednici koja bi počivala na afirmaciji one građanske komponente nacionalnog, državno-političkog identiteta koju je naglašavao *Cerutti*, ali istovremeno ne isključujući ni onu kulturno-etničku dimenziju u smislu njenog brisanja. Njeno jačanje odvijalo bi se na bazi kompromisne političke kulture koja bi bila garant međusobnog priznavanja različitih etničkih zajednica. Razlog zbog kojeg je važno uvažiti i kulturno-etnički princip vezuje se za ostvarivanje prava manjina, upravo zato što je on osnov po kom pripadnici manjinskih grupa mogu ostvariti prava koja im pripadaju. To bi se vršilo putem adekvatnih institucionalno-pravnih mehanizama, te bi se na taj način oformio i sam multikulturni karakter građanske Crne Gore.

U okviru ovako uspostavljene ustavne demokratije, građani, kao pravno i politički jednaki pojedinci, mogli bi i dalje razvijati i obogaćivati svoj politički identitet, s obzirom da se individualni i kolektivni politički identiteti međusobno ne poništavaju i ne isključuju.¹⁶ Lojalnost građana bila bi usmjerena prema ustavu i demokratskim institucijama, a takva forma patriotizma bila bi odgovarajući okvir za prihvatanje postojanja kulturnih različitosti unutar republike, osiguravajući im punu legitimnost. Ustavni patriotizam omogućio bi uspostavljanje ravnoteže između građanskih prava i multikulturalizma. Na taj način bi se omogućilo smanjenje etničkih tenzija, jer bi fokus bio na zajedničkim vrijednostima za koje su opredijeljeni svi građani: jednakost, pravda, društvena solidarnost, individualna sloboda i drugi principi koji predstavljaju bazični dio liberalno-građanske, republikanske doktrine.

AMBIVALENTNOST POLITIČKOG IDENTITETA I NJEGOVI DEMOKRATSKI I AUTORITARNI POTENCIJALI

Ambivalentnost složenog fenomena koji predstavlja centralnu tačku ovog rada, političkog identiteta, može se posmatrati u dvije magistralne linije: *demokratski i autoritarni potencijal*. Stabilizacija i održivost političkog identiteta, posebno u multietničkim zajednicama, zavisiće od toga koja strana identiteta će biti naglašena – ona demokratska ili autoritarna. Izgradnja nacije, koja se prvenstveno zasniva na političkoj zajednici, podstiče demokratske potencijale, što je od ključne važnosti i za razvoj kulture ljudskih prava. To je ono što se prema Habermasovom konceptu ustavnog patriotizma naziva “nacija građana”. U takvom okviru, različitosti se ne potiskuju niti se insistira na asimilaciji, već se stvara prostor za pluralizam identiteta i poštovanje individualnih prava, što je u temelju doktrine o građanskom društvu. Ovakav oblik nacionalnog identiteta razvija se u sinergiji s građanstvom, pri čemu etnička komponenta gubi na značaju. Kako Habermas ističe, moderna politička zajednica oblikuje svoj identitet na osnovu građanske participacije i lojalnosti prema državi, odbacujući shvatanje nacije kao pretpolitičkog jedinstva jezika i kulture.¹⁷ Ovo je inkluzivna nacija, otvorena za sve, gdje identitet nije zasnovan na etničkoj pripadnosti, već na političkoj lojalnosti i liberalno-demokratskim vrijednostima. U njenoj osnovi je građanski identitet svih građana koji su dali *pristanak* na tu političku zajednicu. Međutim, svaka moderna nacija predstavlja kombinaciju elemenata etničkog (*etnosa*) i političkog (*demos*), a balans između njih zavisi od specifičnih društvenih okolnosti.¹⁸ Dalja demokratizacija i jačanje građanskog potencijala nacije, uz odgovorno političko liderstvo, ključni su za spriječavanje aktiviranja autoritarnih tendencija i spuštanja u kolektivističke matrice. S obzirom na autoritarno naslijeđe iz bivših komunističkih društava, uključujući i Crnu Goru, ovaj proces transformacije identiteta predstavlja izazov od izuzetne važnosti.

Postavlja se pitanje hoće li Crna Gora ostati poznata kao država u kojoj se politički akteri čisto deklarativno zalažu za evropske integracije, u kojoj se guši borba za autonomiju političke ličnosti, veličaju principi tribalizma, njeguje ideal političke zajednice *trona i oltara*, pojedinac nastoji utopiti u kolektiv, podstiče dekadencija demokratskih vrijednosti? Da li će se nastaviti sprovoditi autoritarna politika, politika progona neistomišljenika, ismijavanja drugog i drugačijeg? Nužno je uspostaviti stabilan, demokratski politički ambijent u kome će politička kultura biti na visokom stepenu razvoja i uključivati različite participante koji će, udruženi u želji i volji za stvaranjem pravednog društva i izgradnjom evropske budućnosti Crne Gore, vratiti smisao njenom ustavnom uređenju. Dakle, nije problem u Ustavu Crne Gore koji svojom suštinom garantuje njenim građanima sva univerzalna ljudska prava. U preambuli Ustava ističe se opredjeljenje građana Crne Gore „*da žive u državi u kojoj su osnovne vrijednosti sloboda, mir, tolerancija, poštovanje ljudskih prava i sloboda, multikulturalnost, demokratija i vladavina prava*“. Problem je u političarima koji zarad sticanja dnevnopolitičkih poena obesmišljavaju suštinu ove preambule, vraćajući u politički diskurs vrlo složeno i kontraverzno nacionalno pitanje koje stvara gotovo nepomirljive tenzije između dva naroda u Crnoj Gori. Ovakvi pokušaji trgovanja etničkim grupama u koliziji su sa evropskim standardima i načelima demokratskih republika. Stoga je od suštinske važnosti vraćanje u fokus politike priznanja identiteta i politike balansiranja između dva međusobno suprotna načela: načela različitosti i načela solidarnosti.¹⁹ Kako se ne bi narušio evropski put Crne Gore, neophodno je, kako na svakom drugom planu, tako i na planu manjinskih prava i politike multikulturalizma, slijediti evropske standarde. Praksa povezivanja politike priznanja identiteta i politike redistribucije iznjedrila bi koherentnu politiku pogodnu za delegitimizaciju zahtjeva za homogenizacijom u etnokulturnom smislu. „*Tendencija ka homogenizaciji prema unutra, relevantna je i za multikulturalno, diferencirano građanstvo u mjeri u kojoj se njegova liberalna,*

umjerena varijanta u praksi približava radikalnoj".²⁰ Posmatrajući kroz prizmu pluralnog crnogorskog društva, koncept multikulturalizma čini se pozitivnim rješenjem. On ni u kom slučaju ne može biti prepreka, imajući u vidu složenu društvenu strukturu Crne Gore koja je u etnokulturnom smislu vrlo heterogena. Kao što je već istaknuto, multikulturalnost je bazična postavka crnogorskog građanskog političkog identiteta koji je zajednički za sve građane i dovoljno inkluzivan za puno uvažavanje svih etnonacionalnih grupa. „S obzirom na multikulturalnost crnogorskog društva kao osnove građanskog identiteta, dolaze u obzir isključivo one tradicionalne vrijednosti koje su inkluzivne u odnosu prema različitim kulturnim profilima pojedinačnih kulturnih zajednica”.²¹

Politički identitet i multikulturalizam nisu izazovi specifični samo za Crnu Goru. Mnoge evropske države, posebno one koje su prošle kroz tranziciju iz autoritarnih u demokratske sisteme, suočile su se s pitanjem kako balansirati između očuvanja etničkih identiteta i jačanja građanskog identiteta. Mnoge od ovih zemalja su se suočile s izazovima politizacije etničkih identiteta, sličnim onima koje vidimo u Crnoj Gori. U kontekstu evropskih integracija, multikulturalizam je postao važan okvir za očuvanje kulturne raznolikosti, ali i za integraciju svih građana u zajednički politički prostor. Evropska unija promovira politike koje podržavaju multikulturalizam, uz naglasak na zaštitu manjinskih prava i očuvanje demokratskih vrijednosti. U Crnoj Gori, koja je u procesu evropskih integracija, ovi principi moraju biti u skladu sa težnjama države da uspostavi stabilan politički identitet koji prevazilazi etničke razlike. Međutim, kao što su iskustva drugih postjugoslovenskih zemalja pokazala, proces integracije može biti izazovan.

Politizacija etničkih identiteta često ometa napredak prema članstvu u Evropskoj uniji, budući da EU insistira na vladavini prava, zaštiti ljudskih prava i inkluzivnim politikama. Crna Gora se suočava sa sličnim problemima, gdje političke elite često koriste etničke tenzije kao sredstvo za mobilizaciju biračkog tijela.

Politički akteri se ne libe podvrgnuti javna glasila uticajima svojih političkih centara moći i reprodukovati sadržaje koji doprinose nestabilnosti i rasplamsavanju međuetničkih tenzija. Stvoriti destabilizovanu političku situaciju i konstruisati potrebu za nekakvim “mesijom izbaviteljem” crnogorskim političkim elitama i nije toliko težak zadatak, s obzirom da je politički nemoćnog i medijski nepismenog pojedinca koji nije svjestan značaja demokratskih političkih procesa, vrlo jednostavno podvrgnuti autoritarnom uticaju vođe i mašineriji političkih propagatora. Umjesto politike u ime kulture, potrebna je kultura bavljenja javnim poslovima. U djelu „*Balkan-terror kulture*“, etnolog Ivan Čolović piše o neophodnosti prihvatanja od strane građana odgovornosti za javni interes i političkoj moći koja se zasniva na bavljenju pitanjem zaštite kulturno-istorijskog identiteta, a ne brigom o opštem interesu.

Stoga je sasvim jednostavno zaključiti: logika provođenja identitetske politike samo je sredstvo za ostvarivanje, uspostavljanje i održanje političke moći aktera. U osnovi takve političke dominacije su sporenja koja nastaju zbog insistiranja na pitanju “nacionalnih interesa”, “etničkih identiteta”, borbi protiv “nacionalnih izdajnika”, “kleronacionalista” i “klerofašizma”. Kao ishod nastaje atmosfera etničke netrpeljivosti, izostanka suživota i netolerancije i ono što se zove “tiranija većine”. Ovakve tenzije usporavaju implementaciju evropskih standarda, posebno u pogledu multikulturalizma i manjinskih prava, što su ključni aspekti koje Crna Gora mora uvažiti na svom putu ka članstvu u EU. Crna Gora može naučiti važne lekcije iz iskustava zemalja koje su se suočile sa sličnim izazovima. Uvođenje politike koja podržava pluralizam, uz istovremeno jačanje građanskog identiteta, može pomoći da se prevaziđu postojeće političke tenzije. U tom smislu, evropske integracije ne treba posmatrati samo kao politički cilj, već i kao sredstvo za izgradnju stabilnijeg i inkluzivnijeg društva.

ZAKLJUČAK

Cilj ovog rada bio je da ukaže na ključne aspekte koji su od presudnog značaja u procesu izgradnje političkog identiteta u multikulturalnim društvima, s posebnim naglaskom na razvoj i stabilizaciju političkog identiteta Crne Gore. Rekapitulacijom mogućih rješenja u slučaju problema oblikovanja političkog identiteta u Crnoj Gori, možemo konstatovati da nije moguće zanemariti nijednu od dvije komponente političkog identiteta o kome je govorio *Cerutti*, kako onu građansku, tako ni kulturno-etničku komponentu. Stoga je potrebno ponuditi sofisticiranije rješenje. Njega smo izložili u formi Habermasovog *ustavnog patriotizma*, koji ne traži homogenost u pogledu etničke ili kulturne pripadnosti, već samo socijalizaciju građana pod okriljem zajedničke liberalne političke kulture koja počiva na toleranciji i ustavnim načelima.²² Nesumnjivo je da uspjeh izgradnje političkog identiteta u Crnoj Gori zavisi od pravca u kojem će se društvo kretati, kao i od odgovornosti političkih lidera.

Ukoliko se zajednički identitet bude temeljio na građanskim vrijednostima i bude podstican kroz dalju demokratizaciju društva, može se očekivati njegova stabilizacija i evolucija od tradicionalnog, autoritarnog modela ka savremenom, građanskom identitetu. Ovaj proces, poznat kao "*socijalizacija nacije*", označava prelazak ka zrelijem, demokratskom društvu.²³ Takva transformacija dopriniće prevazilaženju tendencije ka identifikaciji sa kolektivnim identitetima, što je karakteristika mnogih postkomunističkih društava, prema riječima Zagorke Golubović. S druge strane, neophodno je izbjeći ekstremni individualizam, koji takođe nije poželjan u izgradnji autonomnih, slobodnih građana.

Stvaranje stabilnog građanskog političkog identiteta zavisiće od usklađivanja individualnih i kolektivnih potreba, a nespremnost za kompromis oko osjetljivih pitanja, poput nacionalnih simbola, može ugroziti tu stabilnost. Složenost nacionalnog identiteta ogleda se u njegovoj ambivalentnosti – on može aktivirati i

demokratske, ali i autoritarne potencijale. Način na koji se izgradi zajednički politički identitet presudno će odrediti koji od ovih potencijala će prevagnuti. Istorijske okolnosti, specifičnosti društva, ali i politička odgovornost ključnih političkih aktera igraju glavnu ulogu u ovom procesu.

U takvom kontekstu, ključni cilj mora biti jačanje građanskog identiteta, koji će istovremeno konsolidovati zajednički nacionalno-državni identitet zasnovan na liberalno-demokratskim vrijednostima. Ovaj identitet ne smije biti ekskluzivistički niti ograničen na jednu etnokulturnu grupu, već mora biti inkluzivan i otvoren za sve pripadnike različitih zajednica koji će na taj način ostvariti svoja građanska prava i istovremeno steći osjećaj lojalnosti prema svojoj državi. Samo na taj način može se stvoriti politički identitet koji će omogućiti dugoročnu stabilnost i razvoj Crne Gore kao multikulturalne i demokratske države.

Svako zanemarivanje, ili još gore, povezivanje kulturno-etničkih i drugih razlika sa zajednicama zasnovanim na uskim interesima, prijetnja je egzistencijalnom opstanku političke zajednice. Ova prijetnja može se izbjeći samo ukoliko građani i njihovi predstavnici osnove političkog jedinstva ne budu pronalazili u pretpolitičkoj sferi koja je vododijelnica naroda, već u onim principima i vrijednostima koji se izvode iz ustavnog poretka.

NAPOMENE - NOTES

---

¹ Furio Cerutti, *Identitet i politika*, Politička kultura, Zagreb, 2006, p. 33.

² Zagorka Golubović, *Pouke i dileme minulog veka*, Filip Višnjić, Beograd, 2006, p. 176-177.

³ Furio Cerutti, *Identitet i politika*, Politička kultura, Zagreb, 2006, p. 36.

⁴ Davor Rodin, *Kulturno-povijesni i politički identitet*, Politička misao: časopis za politologiju, 35 (2), 1998, p. 50.

⁵ Mirjana Vasović, *U predvorju politike*, Službeni glasnik, Beograd, 2007, p. 111.

---

⁶ Jürgen Habermas, *Between Facts and Norms: Contribution to a Discourse Theory of Law and Democracy*, MA: The MIT Press, Cambridge, 1998, p. 550.

⁷ Jürgen Habermas, *Between Facts and Norms: Contribution to a Discourse Theory of Law and Democracy*, MA: The MIT Press, Cambridge, 1998, p. 550.

⁸ Đorđe Vuković, *Kontekst političke kulture*, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Banjoj Luci, Banja Luka, 2020, p. 74.

⁹ Milan Podunavac, *Princip građanstva i poredak politike*, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2008, p. 130.

¹⁰ Danijela Vuković Čalasan, *Politički identitet u multikulturalnim državama sa osvrtom na Crnu Goru*, *Politički život* (9), Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Centar za demokratiju, Beograd, 2013, p. 79.

¹¹ Đorđe Vuković, *Kontekst političke kulture*, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Banjoj Luci, Banja Luka, 2020, p. 72.

¹² Milan Podunavac, *Princip građanstva i poredak politike*, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2008, p. 197.

¹³ Edit Petrović, *Etnonacionalizam i raspad Jugoslavije*, u: Halpern Dž. i. Kajdikel A. D. (priredili), *Susedi u ratu. Jugoslovenski etnicitet, kultura i istorija iz ugla antropologa*, Samizdat B92, Beograd, 2002, p. 213-227.

¹⁴ Slobodan Jovanović, *Crna Gora kao građansko i multikulturalno društvo*, Matica crnogorska, Cetinje, 2015, 62, p. 7.

¹⁵ Danijela Vuković Čalasan, *Politički identitet u multikulturalnim državama sa osvrtom na Crnu Goru*, *Politički život* (9), Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Centar za demokratiju, Beograd, 2013, p. 83.

¹⁶ Đorđe Vuković, *Kontekst političke kulture*, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Banjoj Luci, Banja Luka, 2020, p. 75.

¹⁷ Antonio Pehar, *Ustavni patriotizam u političkoj teoriji Dolfja Sternbergera i Jirgena Habermasa*, *Anali Hrvatskog politološkog društva: časopis za politologiju*, 9 (1), Zagreb, 2012 p. 67.

¹⁸ Danijela Vuković Čalasan, *Politički identitet u multikulturalnim državama sa osvrtom na Crnu Goru*, *Politički život* (9), Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Centar za demokratiju, Beograd, 2013, p. 84.

¹⁹ Slobodan Jovanović, *Crna Gora kao građansko i multikulturalno društvo*, Matica crnogorska, Cetinje, 2015, 62, p. 11.

²⁰ Danijela Vuković Čalasan, *Politički identitet u multikulturalnim državama sa osvrtom na Crnu Goru*, *Politički život* (9), Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Centar za demokratiju, Beograd, 2013, p. 90.

---

²¹ Bojan Spaić, *Etika i građanin*, u: Tomović-Šundić, Sonja (ur.), *Pitanje vrijednosti*, CANU, Podgorica, 2010, p. 53.

²² Antonio Pehar, *Ustavni patriotizam u političkoj teoriji Dolfa Sternbergera i Jirgena Habermasa*, *Anali Hrvatskog politološkog društva: časopis za politologiju*, 9 (1), Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2012 p. 67.

²³ Danijela Vuković Čalasan, *Politički identitet u multikulturalnim državama sa osvrtom na Crnu Goru*, *Politički život* (9), Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Centar za demokratiju, Beograd, 2013, p. 92.

REFERENCES:

- Cerutti Furio, *Identitet i politika*, Politička kultura, Zagreb, 2006.
- Čolović Ivan, *Balkan – teror kulture*, XX vek, Beograd, 2008.
- Golubović Zagorka, *Pouke i dileme minulog veka*, Filip Višnjić, Beograd 2006.
- Habermas Jirgen, *Between Facts and Norms: Contribution to a Discourse Theory of Law and Democracy*, MA: The MIT Press, Cambridge, 1998.
- Jovanović Slobodan, *Crna Gora kao građansko i multikulturalno društvo*, Matica crnogorska, br. 62, Cetinje, 2015.
- Pehar Antonio, *Ustavni patriotizam u političkoj teoriji Dolfa Sternbergera i Jirgena Habermasa*, Anali Hrvatskog politološkog društva: časopis za politologiju, Vol. IX, br. 1, Hrvatsko politološko društvo, Zagreb, 2012, 59-73.
- Petrović Edit, *Etnonacionalizam i raspad Jugoslavije*, u: Halpern Dž. i Kajdikel A. D. (priredili), *Susedi u ratu: Jugoslovenski etnicitet, kultura i istorija iz ugla antropologa*, Samizdat B92, Beograd, 2002.
- Podunavac Milan, *Princip građanstva i poredak politike*, Fakultet političkih nauka, Čigoja štampa, Beograd, 2008.
- Rodin Davor, *Kulturno-povijesni i politički identitet*, Politička misao, Vol. XXXV, br. 2, Zagreb, 1998, 50-56.
- Smit Entoni, *Nacionalni identitet*, Biblioteka XX vek, Beograd, 1998.
- Spaić Bojan, *Etika i građanin*, u: Tomović-Šundić, Sonja (ur.), *Pitanje vrijednosti*, CANU, Podgorica, 2010.

- Vasović Mirjana, *U predvorju politike*, Službeni glasnik, Beograd, 2007.
- Vuković Čalasan Danijela, *Politički identitet u multikulturalnim državama sa osvrtom na Crnu Goru*, Politički život, br. 9, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Centar za demokratiju, Beograd, 2013, 75-94.
- Vuković Đorđe, *Kontekst političke kulture*, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Banjoj Luci, Banja Luka, 2020.